

Banderí o guió de Santa Pau
Anvers: Escut de la Casa d'Austria
Revers: Escut de Catalunya i de la casa Oms
Text: Rafael Luís Gómez Herrera

S. XVI

Brodat en apliqué sobre seda amb fils entorxats

48 x 50 cm

Museu d'art de Girona Núm. reg. MDG 195 195

Fons Bisbat de Girona

Aquesta bandera, de dimensions reduïdes, procedent de l'ermita de la Mare de Déu dels Arcs de Santa Pau (comarca de la Garrotxa), compta amb una història en què s'hi barreja la llegenda i que, com és habitual en aquesta mena d'escenaris, fa que se'n desconeixi exactament l'origen i les raons per les quals ha acabat en aquest indret. Justament són els elements representats —els escuts d'armes d'Espanya a l'època de Felip II, d'una banda, i de Catalunya, de l'altra— i el color vermell del fons els que ens proporcionen informació que considerem determinant per analitzar la possible història de la peça.

Tot seguit fem una anàlisi més detallada d'aquesta joia vexil·lològica que, molt probablement, fou confeccionada entre els anys 1669 i 1673 i, per tant, té pel cap baix més de quatre segles de vida. I, malgrat el pas del temps, que tot ho retoca al seu antull, podem continuar gaudint-ne al Museu d'Art de Girona.

Aquesta petita bandera, gairebé quadrada (de 48 per 50 centímetres), està confeccionada sobre una tela de seda vermella que inclou, a totes dues cares, escuts d'armes. A l'anvers, força deteriorat, hi veiem un escut d'Espanya i, al revers, un escut de la Casa d'Aragó juntament amb un altre, molt més petit, al peu. Els elements dels escuts estan brodats, separats per un fil negre que els emmarca i, de vegades, per un cordó daurat, que també fa aquesta funció.

La peça prové del santuari de la Mare de Déu dels Arcs, situat a prop de l'antic poble medieval de Santa Pau (a la comarca de la Garrotxa), un lloc on, des del segle X com a mínim, es venera Santa Maria i que pertany al monestir proper de Sant Esteve de Banyoles. Fou cel·la d'oració, ermita, parròquia i fins i tot hostatgeria. Aquest petit espai d'oració va haver de ser reconstruït després dels terratrèmols de 1427. I ha estat objecte de moltes altres modificacions al llarg del temps, per adaptar-se a les necessitats de culte i als gustos de cada època. Curiosament, a l'inventari que es va realitzar el 2 de setembre de 1702, amb motiu de la visita del bisbe de Girona, aquesta bandera no figura entre els béns del santuari malgrat que el procediment fou força exhaustiu, fet que podria indicar que va arribar-hi amb posterioritat. El 27 de juliol de 1936 va ser víctima d'un saqueig i d'un incendi, però afortunadament aquest penó es va salvar perquè estava dipositat a la Casa Rectoral del poble de Santa Pau. Més endavant, fou traslladat al Museu Diocesà de Girona, propietat del bisbat de la ciutat, i d'allà al Museu d'Art de Girona, on es pot visitar actualment.

L'anvers, com hem comentat, està força deteriorat, segurament perquè ha estat molt més temps exposat a les condicions ambientals directes que el revers. Aquesta altra cara, enganxada a la paret, ha estat més resguardada i amagada i està en millors condicions, cosa que es pot apreciar a simple vista. A l'anvers, a l'esquerra de l'escut (des de la perspectiva de l'observador) s'hi pot distingir perfectament la presència de la beina, mentre que el voraviu o l'extrem del batent quedaria al costat contrari. En aquesta cara de la bandera, s'hi pot observar el model d'escut d'Espanya utilitzat en temps de Felip II. A més, a les banderes de l'època d'aquest rei s'utilitzava per als fons el color carmesí, que s'havia convertit ja en el color tradicional de la monarquia hispana. Es reduïa la quantitat de blasons de l'escut respecte als inclosos pel seu antecessor, l'emperador Carles V, tot i que es mantenien les representacions heràldiques d'Espanya a la meitat superior (Castella, Lleó, Aragó, Dues Sicílies, Portugal i Granada) i el Sacre Imperi Romanogermànic a la meitat inferior (Àustria moderna, Borgonya antiga, Borgonya moderna, Brabant, Flandes i Tirol). Tot plegat envoltat pel collar de l'orde del Toisó d'Or i amb la corona reial tancada. Un element important per datar aquesta bandera és, precisament, la presència de l'escudet del regne de Portugal. L'any 1580, després de la mort del rei portuguès Enric I, Felip II va incorporar Portugal als seus territoris, fent valer els seus drets com a descendent directe del rei Manuel I (besavi d'Enric I), que era el seu avi per via materna. En aquesta versió de l'escut, s'hi pot apreciar perfectament aquest escudet de les armes de Portugal. La col·locació d'aquest element no és fruit de la improvisació, sinó el resultat d'unes interessants negociacions que van començar el 1579 i van acabar l'any següent entre el duc d'Osuna, Pedro Téllez-Girón y de la Cueva, i el portuguès Miguel de Moura. Es van analitzar diverses possibilitats i finalment es va escollir la representada en aquest anvers, sempre amb el temor que tant aragonesos com castellans ho rebessin com un ultratge, tenint en compte la seva representativitat heràldica al gran escut reial fins aleshores. En definitiva, s'incorporen les armes portugueses a les armes espanyoles, les famoses quines, en un lloc d'honor. Aquest escudet va aparèixer a l'escut d'Espanya i a les seves banderes aproximadament entre els anys 1581 i 1685 (i fins i tot durant els primers anys del segle XVIII, anys després de reconèixer la independència de Portugal, que va tenir lloc el 1668).

Banderí o guió de Santa Pau. Revers: Escut de la casa Oms (detall).

Pel que fa al revers, s'hi pot observar una versió de l'escut de la Casa d'Aragó, els quatre pals daurats sobre un fons de gules o vermell. Com es pot comprovar, els pals d'or (grocs) estan brodats, mentre que els gules estan fets aprofitant la tela vermella del fons. Sobre l'escut hi ha una corona idèntica a la de l'anvers i, al peu, un petit escut heràldic complicat d'identificar. Es tracta d'unes armes guarnides amb uns llambrequins i un elm daurat que envolten un escut d'estil espanyol on apareixen quatre faixes de gules (és a dir, horitzontals) sobre un fons d'or. Tot i que les notícies prèvies sobre aquest penó apunten que podria ser un regal de la família Oms, barons de Santa Pau, i que aquest escut els representaria, inicialment no sembla que aquesta representació sigui la correcta. Les armes del llinatge Oms són sis faixes d'or (groc) i sable (negre) i les de Santa Pau, sis faixes de plata (blanc) i gules (vermell). En canvi,

l'observació permet entroncar aquesta representació amb la família Córdoba: tot i que actualment utilitza tres faixes d'or sobre a les seves armes, antigament emprava fins a quatre faixes (aportació d'Antonio Manzano Lahoz a l'article titulat «Los guiones de Capitán General durante los siglos XVI y XVII», publicat a la revista Banderas, núm. 155, juny de 2010, de la Sociedad Española de Vexilología). Podem trobar exemples d'aquesta descripció de l'ús de les quatre faixes al *Blasón de armas* de Garci Alonso de Torres, al *Blasón y recogimiento de armas* del mateix autor i a l'armorial compilat entre 1516 i 1519 per Steve Tamborino.

Cal afegir també que la bandera mostra les característiques típiques d'un guió que representa un personatge amb una alta responsabilitat. El guió de capità general té l'origen directament en el guió reial, que és la representació del sobirà en un lloc determinat i específicament al camp de batalla. Aleshores es va començar a delegar aquesta activitat als capitans generals nomenats per a un fet d'armes concret, que esdevenia el responsable militar del lloc. La definició de la bandera pròpia per a l'emperador o el rei apareix ja al Codi de les partides que va encarregar Alfons X. Ferrán Mexía inclou ja a la definició de guió la utilització d'aquest element per part d'emperadors i reis i també de capitans generals al seu *Nobiliario vero* (publicat el 1492): «La cuarta manera de seña es llamada guion, la cual traen los emperadores y reyes en paz y en guerra delante de sí porque siempre se sepa o se vean dónde están. Esta asimismo pueden traer los capitanes generales en ausencia de los dichos príncipes, la forma y figura de ella es la siguiente, la cual es pequeña y cuadrada». No existeixen normatives sobre com han de ser físicament, però sí que sembla que havien d'assemblar-se als estendards de cavalleria (quadrats, de quatre a cinc pams per costat). No es podien utilitzar emblemes reials específics (com la banda de Castella, les columnes d'Hèrcules, el jou i el feix de les fletxes, etc.), però sí emblemes particulars i identificadors del que portava aquest honor, com ara armes pròpies i, evidentment, les armes del regne.

Per tant, amb la informació presentada anteriorment, no sembla possible que aquest guió representés el llinatge dels barons de Santa Pau. Tampoc és creïble que, com indica la tradició, fos utilitzat a la batalla de Lepant, ja que l'escudet que mostra l'escut del rei d'Espanya a l'anvers s'hi va afegir almenys deu anys després de la batalla.

En canvi, podria ser que el guió pertanyés a un capità general o virrei, un alt càrrec de l'escalafó. I amb les dades anteriors fins i tot podem aventurar-ne el propietari: és possible que fos Francisco María Dionisio Antonio Honorato Baltasar Fernández de Córdoba i Folch de Cardona, Aragó i Requesens, VIII duc de Sessa. Va formar part d'una de les famílies més importants del segle XVII i va aglutinar les herències de diverses cases nobiliàries, com ara l'andalus de Cabra, la d'origen italià de Sessa (fundada pel Gran Capità) i les catalanes de Soma, Palamós, etc. Fou virrei de Catalunya: va entrar a Barcelona el 6 de desembre de 1669 i va romandre-hi fins al 15 d'agost de 1673. Això explicaria la presència de l'escut d'Espanya a l'anvers, la mida i la distinció del guió, la correspondència del gran escut del revers amb el de la Casa d'Aragó (però representant en aquest cas el Principat de Catalunya) i la pertinença del petit escut del revers a la Casa de Córdoba, llinatge principal del virrei. El que es desconeix es com va poder acabar aquest guió al santuari de la Mare de Déu dels Arcs, a Santa Pau, tot i que podria ser una ofrena d'algun dels seus successors.